

קטן בנר חנוכה

הרב אהרן ליכטנשטיין

א. שיטת 'ספר העיטור'

בשלהי סוגיית 'הדלקה או הנחה עושה מצווה' בנר חנוכה, מסיקה הגמרא (שבת כג ע"א): "והשתא דאמרין הדלקה עושה מצווה, הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום. אשה ודאי מדליקה, דאמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו הנס". בסוגיה לא מבואר האם יש לחלק, לגבי קטן, בין הגיע לחינוך לבין לא הגיע; ולכאורה מתוך כך משתמע שאין הבדל, וגם קטן שהגיע לחינוך, אף על פי שזמן הסתם חייב להדליק מדין חינוכו האישי, לא עשה על ידי הדלקתו ולא כלום לגבי פטור הבית.

ברם, יעויין ב'ספר העיטור' (הלכות חנוכה, קטו ע"ב – קטז ע"א), שהעיר: "ומסתברא כשלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך איכא מנהגא ואזלינן בתר מנהגא". והנה ב'עיטור' שלפנינו אין ציון למקור המנהג או לשורשיו; ב'פתח הדביר' על אתר הגיה ר' מאיר יונה: "וכדכתבין במגילה"¹. ואמנם הר"ן (שבת י ע"א באלפס) סיכם: "מיהו כתב בעל העיטור ז"ל דאם הגיע לחינוך מותר והכל תלוי במנהג, כדאמר בירושלמי דמגילה מכאן ואילך התקינו שיהו קטנים קורין לרבים". הפניית הר"ן הינה למסקנת הירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה) לגבי מחלוקת רבי יהודה ותנא קמא במשנה (מגילה פ"ב מ"ד): "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". רוב הראשונים הבינו שלא הכשיר ר' יהודה אלא בהגיע לחינוך, ואילו תנא קמא פוסל אף אותו; ולכאורה מסתבר שאכן נחלקו בהגיע לחינוך, שהרי אם הוא יודע לקרוא יש להגדירו כבר חינוך. 'העיטור' בהלכות מגילה (ק"ג ע"ב) ציטט את המחלוקת ואת שיטת הר"ף שפסק כרבנן, ואילו הוא הכריע: "ומסתבר בקטן שהגיע לחינוך פליגי, והלכה כרבי יהודה, דאתא דרבנן ומפיק דרבנן, ואשכחן דמנהגא כרבי יהודה כדאיתא בתוספתא"². ולאור דבריו לגבי מגילה, קבע שהוא הדין בנר חנוכה, שקטן שהגיע לחינוך מוציא אחרים.

רוב הראשונים, לעומת זאת, הכריעו כנראה בשתיקתם שאין לחלק בנידון, כפשטות הסוגיה. וכך, בין היתר, סתם הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ט): "נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או עכו"ם לא עשה כלום עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה"; והמאירי (שבת כג ע"א ד"ה אעפ"י) כתב במפורש, אחרי שהביא את שיטת העיטור: "ואין הדברים נראים".

1. בנוסח המוגה היה כתוב "גרסינן במגילה"; והיות ובהמשך מצוטטת גמרא ממס' שבת, אין לנוסח הזה פשר.

2. עיין בתוספתא, מגילה פ"ב ה"ד, וב'תוספתא כפשוטה', עמ' 1148–1149.

ב. ביאור שיטת החולקים על העיטור

בביאור שיטת החולקים על העיטור יש להציע שני הסברים. יתכן שהשוו, כדעת העיטור, נר חנוכה למקרא מגילה, אלא שאף לגבי מגילה פסלו כל קטן, וכדעת הרי"ף והרמב"ם (הלכות מגילה פ"א ה"ב). אם מפני שאין תרי דרבנן מוציא חד דרבנן, וכדעת התוספות בכמה מקומות;³ אם מפני שאין הקטן חייב אפילו מדרבנן, שכן חובת החינוך רובצת על כתפי האב ולא על הקטן, וכדעת רש"י;⁴ ואם מפני שאף אם החיוב מוטל על הקטן עצמו, הרי הוא נחות, איכותית, בהשוואה לשל גדול, שכן חובת חינוך שונה באופיה מחובת עצם המצווה השורשית.

לחילופין, יתכן שאף הפוסקים כרבי יהודה, שקטן שהגיע לחינוך יכול להוציא ידי חובה במקרא מגילה, חולקים על העיטור, מפני שלדעתם אין להשוות בין שתי המצוות.

והנה חילוק אפשרי בין הדבקים הוצע על ידי המגן אברהם – אלא שהוא מעלה לכיוון הפוך, ובשורה התחתונה, נוטה לדחותו. השולחן ערוך בהלכות חנוכה (סימן תרעה, סעיף ג) הביא את שיטת העיטור: "אם הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה כלום... ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך מותר", אך לגבי מקרא מגילה השמיטה לחלוטין, וקבע חד-משמעית (סימן תרפט, סעיף א), שאין קטן מוציא את השומע מגילה ממנו. המגן אברהם (סימן תרפט, סעיף-קטן ד) העיר על כך: "וצריך עיון, דהרב בית יוסף פסק בסוף סימן תרעה כדעת בעל העיטור שמכשיר בקטן, והכא סתם ופסק כדעת האוסרים, ודוחק לחלק בזה בין מגילה לנר חנוכה, וגם בר"ן שם משמע דדמי להדדי בזה". ובכן, שומה עלינו, הן ללבן את שיטת העיטור כשלעצמה, והן לבחון את מידת היכולת לחלק בין שתי המצוות, לכאן ולכאן.

ג. יסוד חיוב הקטן במקרא מגילה ונר חנוכה

אשר לביאור עיקר חיוב קטן במקרא מגילה ונר חנוכה, ניתן להעלות שתי הצעות:

1) הוא חייב אך ורק מדין חינוך, ומעין חיובו בציצית או לולב, המבואר בגמרא בסוכה (מב ע"א).

2) במצוות אלו חיובו נעוץ גם בהיותו כלול באותו הנס, ומעמדו מעין חיוב נשים במצוות אלו.

באופן פשוט, האפשרות השניה תלויה במחלוקת הראשונים לגבי הנימוק בגמרא לחיוב האשה: "אף הם היו באותו הנס". רובם פירשו, על פי הירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה) "שאף אותם היו בספק", שמדובר בהכללתן בסכנה ובהצלה; ונימוק זה תקף אף לגבי קטנים. ואולם

3. עיין מגילה יט ע"ב ד"ה רובי יהודה; שם, כד ע"א ד"ה מי; עירובין צו ע"א ד"ה דלמא.

4. עיין ברכות מח ע"א ד"ה עד שיאכל.

רש"י והרשב"ם⁵ הטעימו שהנשים היו גורם משמעותי בגרימת ותהליך הנס; ומזה לכאורה היו קטנים מופקעים.⁶ אלא שברמה יסודית יותר יש לפקפק האם עצם המושג המחייב 'היו באותו הנס' תופס לגבי קטנים, ואפילו אם הגיעו לחינוך. יתכן שנימוק זה עלה רק לגבי נשים שהינן בנות חיוב מצוות, ככלל, כאנשים, אלא שהיו אמורות להיפטר ממצוות אלו בגין עילה צדדית ונקודתית, בהיות נר חנוכה ומקרא מגילה מצוות עשה שהזמן גרמן. אשר על כן, הגורם 'היו באותו הנס' דוחה נקודה זו והן מתחייבות. מה שאין כן קטנים – שברמת חיוב המצוות הכללי מופקעים לחלוטין, ואף בהגיעם לחינוך חיובם נושא אופי יותר רדוד ורופף – יתכן שאין עובדת היותם באותו הנס עוקרת את פטורם הכללי.⁷ ואפילו אם נניח (כפי ששמעתי מפי מורי-חמי הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל בשם סבו, ר' חיים) שלקטן יש מעשה וקיום מצווה – ואשר על כן, פסק הרמב"ם (הלכות קרבן פסח פ"ה ה"ז) שקטן שהגדיל בין שני פסחים אינו חייב לעשות פסח שני אם שחטו עליו בראשון⁸ – עדיין אין זה נוגע אלא לקיום, אך מחיוב מצוות, קטן מופקע לכולי עלמא. ובכן, יתכן שאין כאן מקום ליישום 'היו באותו הנס' כלל ועיקר, וחייב קטן מצטמצם לאפיק החינוך.

5. עיין בדבריהם, פסחים קח ע"ב ד"ה שאף. ואולם במגילה פירש רש"י (ד ע"א ד"ה שאף) כדעת רוב הראשונים, ואילו בשבת (כג ע"א ד"ה היו) שילב את שתי הדעות.
6. אמנם יתכן שעל פי המדרש (אסתר רבה, פרשה ת, ז): "מה עשה מרדכי? קבץ את התינוקות ועינה אותם מלחם ומים והלבישם שק והושיבם באפר והיו צועקים ובוכין ועוסקין בתורה", היה לקטנים חלק אף בגרימת הנס, לו תרמו תורתם, תפילתם, וזכותם.
7. במקום אחד (מגילה כד ע"א ד"ה אמר), הסבירו התוספות שאף רבי יהודה סובר שאין תרי דרבנן פוטר חד דרבנן, ומה שקבע שקטן מוציא את הרבים במגילה מושתת על היותו באותו הנס: "אבל במגילה יש להקל, לפי שטף ונשים היו בספק דלהרוג ולהשמיד, לפיכך עשאו רבי יהודה כגדול". אך הדעה הרווחת בשיטת בעלי התוספות הינה שלרבי יהודה אין הבחנה בין חד דרבנן לתרי דרבנן, ושניהם נחשבים לבני חיובא שמוציאים אחד את השני. רבינו טוביה, שהובא במרדכי (מגילה, סימן תשנז), הרחיק לכת עוד יותר והסביר שלרבי יהודה המחוייב מדרבנן יכול להוציא אפילו את המחוייב מדאורייתא, ולכן סומא – שלשיטת רבי יהודה (בבא קמא פז ע"א) פטור ממצוות מדאורייתא ולכל היותר חייב בהן מדרבנן – מוציא את אשתו בקידוש. יתירה מזו, הוא גם הטעים שהמקדש בזמן תוספת שבת – שלדעתו, אין בו קיום אלא מדרבנן – יוצא ידי חובת מצוות קידוש מן התורה.
8. בחיבורו, ביאר ר' חיים את שיטת הרמב"ם על יסוד 'שה לבית אבות דאורייתא' – כלומר, על פי גורם מקומי בהלכות קרבן פסח. אך בעל פה, העלה תירוץ הבנוי על חילוק כללי בין קטן לשוטה, שלראשון יש קיום אף כשאין לו חיוב, ואילו השני מופקע אף מקיום, ולכן מי שעתיים חלים ועתיים שוטה ששמע תקיעת שופר בעידן שטותו חייב לשמוע שוב, כמבואר בראש השנה (כח ע"א). מעמד מעשה קטן, הן לגבי מצווה והן לגבי עבירה, נידון באחרונים בהרחבה, ואכמ"ל; אך ברור שייחוס קיום לקטן מיוחד בהרבה מאשר הגדרת מעשהו כמעשה מצווה או עבירה.

ד. מחלוקות ראשונים התלויות בנקודה זו

ניתן להציע ששאלה זו עומדת במוקד מחלוקת ראשונים בביאור סוגיה בפסחים לגבי ארבע כוסות. דגרסינן התם (קח ע"ב): "תנו רבנן: הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות. אמר רבי יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין?". ופירש הרשב"ם: "ואחד התינוקות – שגם הם נגאלו. וכי מה תועלת יש לתינוקות – הלא פטורין מן המצוות". ומשמע שלדעתו נחלקו תנאים בהחלת חיוב על קטן מפאת גורם חיצוני של שיתופו בגאולה. ואף שלשיטתו לא מדובר במושג 'אף הן היו באותו הנס', שהרי הרשב"ם קושרו עם זיקה לגרימת הגאולה, כאמור לעיל, מכל מקום יש כאן, לתנא קמא, מהלך מקביל. ואילו רבינו דוד על אתר השיג עליו: "ואינו נכון, שאע"פ שנגאלו מאי הוי חובא לדרדקי". אלא שיש לדחות, שאין מחלוקתם נוגעת לענייננו. דהנה מפירוש הרשב"ם את דברי רבי יהודה משתמע שמדובר בקטן שלא הגיע לחינוך. ובכן, לו היינו מפעילים לתנא קמא את היסוד 'היו באותו הנס' היה בכך חידוש מפליג ביותר, הרבה מעבר למה שהוצע לעיל לגבי נר חנוכה ומקרא מגילה. מתוך כך, סביר להבין, ממקום שבאת, שלא עלה על דעת הרשב"ם לבסס חיוב קטן על התשתית של 'היו באותו הנס', אלא שהכוונה לחובה המוטלת על האב להנהיג שתיית ד' הכוסות על ידי בני ביתו – וזאת, לא מפאת חינוכם, אלא כחלק ממצוותו. מאידך, אפשר לצמצם את השגת רבנו דוד ליישום נימוק הגאולה רק כלפי מי שלא הגיע לחינוך, ואילו לגבי קטן המתחנך, אולי יודה שקיים רובד חיוב בגין 'היו באותו הנס', ולא רק מפאת חינוך.

אלא שאין צורך להביא ממרחק לחמנו, שכן הספק שהוצע לעיל נידון להדיא בראשונים – וזאת, ביחס למקרא מגילה. דהנה הרמב"ן במלחמות ה' בברכות (יב ע"א באלפס) הטעים: "דקטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אחרים אפילו בדרבנן, כדתנן הכל כשרים לקרוא את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן. וטעמא דמלתא, משום דחינוך מצווה דאביו הוא, ואיהו לאו

9. בירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה) עולה, לכאורה, נקודה דומה ביחס למקרא מגילה: "בר קפרא אמר: צריך לקרותה לפני נשים ולפני קטנים שאף אותם הוו בספק". כאן מפורש שנימוק 'אף הן היו' תקף גם לגבי קטנים. אך ניתן לטעון שמהלשון משתמע שלא מדובר בחובת גברא של הקטן אלא על חובת אחרים – מן הסתם, אביו – לקרוא בפניו, כחלק של קיום פרסומי ניסא של האב. מורי-חמי זצ"ל נטה לפרש את שיטת בעל 'הלכות גדולות', שנשים צריכות לשמוע מגילה אך אינן מוציאות את האנשים, ברוח דומה. הווי אומר, שנשים מצד עצמן פטורות הן מקריאה והן משמיעה אלא שעל אחרים לקרוא בפניהם לפרסומי מילתא, והוא הסתמך בנידון על הירושלמי. אך בבה"ג עצמו (הלכות מגילה, ד"ו, עמ' 80), חרף הביאו בהמשך את הירושלמי, הוא פותח בקביעה: "נשים ועבדים וקטנים פטורין ממקרא מגילה, אלא שחייבין במשמע. למה? שהכל היו בספק להשמיד להרוג ולאבד, והואיל והכל היו בספיקא הכל חייבין במשמע". ניסוח זה לכאורה מורה על חובה אישית. אלא שיש לעיין לגבי איזכור קטנים. אם מדובר בהגיע לחינוך, למה לא יתחייב גם בקריאה? ואם בלא הגיע לחינוך, תהיה מלשונו הוכחה לגבי ספקנו דלעיל לגבי הטלת חובת גברא מדין 'היו באותו הנס' גם בקטן שלא הגיע לחינוך. בכל אופן, ברור שהראשונים שדנו האם, לבה"ג, אשה מברכת "על מקרא מגילה" או "על משמע מגילה" – עיין בראבי"ה, ח"ב סימן תקסט עמ' 294, ומשם לרמ"א (סימן תרפט סעיף ב) – לא הבינו כדעת הרב זצ"ל בנידון.

בר חיובא הוא כלל". ברם, הסבר שיטת רבי יהודה חסר מן הספר, אך יעויין בר"ן במגילה (ו ע"ב באלפס), שהוסיף הסבר בשם הרמב"ן: "ור' יהודה עצמו לא התיר בקטן אלא במגילה, מפני שכולם היו באותו הנס". אולם הר"ן עצמו חלק עליו: "ולא ניחא לי בהאי פירוקא, דאי איהו לאו בר חיובא הוא במצוות אפילו מדרבנן, כי הוי באותו הנס מאי הוה? והאי טעמא לא שייך אלא במאן דהוי בר חיובא בשאר מצוות כנשים, דמחייבין להו נמי בהאי מפני שאף הן היו באותו הנס, אבל מאן דלא שייך בו חיובא היכי מחייבין ליה משום הכי?". הרי שדברי הר"ן ברור מללו, ואילו לפי מהלך הרמב"ן היה מקום להסתפק האם סובר התנא קמא, לגבי ספקנו, כר"ן, או שאף לדידו, בכל הנוגע לחובת הקטן כשלעצמו, קיים מימד של 'היו באותו הנס', ואין חיובו מוגבל לדין חינוך, אלא שאין זה מספיק להוציא אחרים, וזאת, מעין דעת בעל 'הלכות גדולות' (הלכות מגילה, ד"ו, עמ' 80) שאין אשה מוציאה את האנשים במגילה. אך, כמובן, אף כי ניתן להציע שתי השערות לגבי יחס התנא קמא לטיעון רבי יהודה כפי שהסבירו הרמב"ן, הבנת הרמב"ן עצמו בנידון הרי מפורשת: "וטעמא דמלתא משום דחינוך מצווה דאביו הוא ואיהו לאו בר חיובא הוא כלל".

עוד נראה שהשאלה הנ"ל משתקפת בהקשר אחר. דהנה הראב"ה (ח"ב, סימן תקסט, עמ' 292) הביא שיטת הבה"ג שאין אשה מוציאה גברים במגילה, ונימקה בכך שאינה חייבת בקריאה אלא בשמיעה; ובהמשך (עמ' 293) כתב: "ומספקא לי אי קטן מצי לאפוקי נשים אי נשים לקטן, בין במגילה בין בהדלקה, דשמא אף על גב דתרווייהו פטיירי [מקריאה] וחייבים במשמע מגילה דילמא אינם חייבין בשוה, כדאמרינן במסכתא שבת [בריש פרק מי שהחשיך גבי חרש שוטה וקטן] הי מיינייהו עדיף, אף על גב דבכל דוכתא כייל להו בחדא".

יש לדון האם ספיקותיו נעוצים בדירוג בין רמות שונות של אותו גורם המחייב במצווה, וזה, כשלעצמו, אחד משנים: 1. האם יש כאן הבדל ברמות; 2. האם הבדל כזה יפקיע אפשרות הוצאת הזולת. או שמא, שורשם של ספיקותיו ביחס למחייבים שונים, וגם נקודה זו מתפצלת לשנים: 1. האם הטעם לחיוב האשה שונה מן הטעם לחיוב הקטן; 2. איזה משקל יש לתת לשוני הזה לגבי היכולת להוציא אחרים.

בגמרא שהראב"ה ציטט כמשל, עלה ספק ביחס למצב שעת הדחק, שבו מותר לעשות מלאכה על ידי מי שחיובו בשבת נחות – האם יש להעדיף חרש על פני קטן או להיפך (שבת קנג ע"ב): "לחרש יהיב ליה, דקטן אתי לכלל דעת, או דילמא לקטן יהיב ליה, דחרש אתי לאחלופי בגדול"¹⁰ והנה, בין שני הצדדים בספק זה יש פער ברור. חומרת הקטן יכולה להתפרש כעקרונית, דהיינו, שאפשר להבין שמלאכת קטן נאסרה כמעין הקדמת גדולתו לעומת איסור החרש, ואילו חומרת החרש אינה אלא בגלל שיקול צדדי, שמא היתר זה יגרום לאנשים להתיר אף בגדול ובן דעת. היות וכך, קשה לפרש שהגמרא התלבטה לגבי עצם קיום שוני בין הרמות או בין המחייבים, ויותר מסתבר לפרש שהספק נעוץ בטיב ומשקל העדיפות – אם כי, כמובן אין הדבר מוכרח.

10. מדובר, כמובן, שהגדול הנותן את החפץ איננו אבי הקטן, שכן בקטן העושה לדעת אביו הזהירה תורה "אתה ובנך ובתך", שעל כרחנו אזהרה זו מתייחסת לקטנים, ואילו בניים גדולים מזהירים תחת "אתה".

והנה, אם נניח, כצד השני, שספיקות הראבי"ה נעוצים באופיים ורמתם של המחייבים השונים לאשה ולקטן, אפשר להבין בפשטות למה אשה אולי לא תוכל להוציא קטן. שהרי לדידו אשה חייבת רק בשמיעה, ואילו הקטן מן הסתם חייב אף בקריאה, כפי שיתחייב כשיגדיל; ומה שכתב הראבי"ה כדבר פשוט ששניהם חייבים בשמיעה ולא בקריאה, היינו כשבא להציג את אותו צד שממנו עולה שאולי יוציאו אחד את השני. אך יש לעיין למה לא יוציא הקטן את האשה, אם לשניהם חיוב זהה. ונראה שלפי מה שנתבאר אפשר להציע הסבר פשוט, המושתת על שאלת הרמב"ן והר"ן דלעיל. אם קטן חייב הן מדין חינוך והן מפאת היותו באותו הנס, באמת אין סיבה שלא יוציא נשים. אמנם, אם חיובו מצד חינוך גרידא, ואינו כלול ב'היו באותו הנס', קיים מרכיב של חיוב התקף לגבי אשה שאין לקטן, ומתוך כך יתכן שבגלל ההפרש הזה אינו יכול להוציאה.

ה. השוואה בין מקרא מגילה לנר חנוכה ביחס לסברת 'היו באותו הנס'

אשר לענייננו, בביאור שיטת בעל העיטור שהשווה מקרא מגילה ונר חנוכה, אם באנו לדון בחובת הקטן מצד חינוך, לכאורה אין מקום לחלק, דמאי שנא זו מזו לגבי הצורך לחנוכה. ומכאן שהפוסקים כר' יהודה, שקטן מוציא גדולים במקרא מגילה, גם יקבלו את פסק העיטור, שגם לפי המסקנה שהדלקה עושה מצווה, אם הדליק קטן שהגיע לחינוך נר בבית יתקיים 'נר איש וביתו' לגבי כל תושביו.

לפום ריהטא, הוא הדין לגבי מחייב 'אף הן היו באותו הנס'. ברם, יעויין ב'כלי חמדה' (פרשת מקץ, עמ' 112), שהציע לחלק והעלה שאם המחייב בצמד המצוות הינו חינוך, ודאי שאין מקום לחלק ביניהם לגבי יכולת קטן להוציא; וכך, לדעתו, סבר העיטור. אולם, אשר למחייב של 'היו באותו הנס' יש בהחלט מקום לחלק; וכך, לדעתו, סברו החולקים על בעל העיטור. בביאור החילוק הוא מסביר: "ומעתה נראה דזה דוקא בפורים, דהנס היה שניצלו ממוות לחיים, דהגזירה היה להשמיד ולהרוג, ואם כן אין נפקא מינה בין קטנים לגדולים, ושפיר יש לומר בהם שאף הן היו באותו הנס. מה שאין כן בחנוכה, דהיתה הגזירה להעביר על הדת, וקיימא לן דיהרג ואל יעבור מכח מצוות עשה ד'ונקדשתי'¹¹ בתוך בני ישראל, אם כן זה דוקא בגדולים, אבל בקטנים, דאינן מצוין על עשה ד'ונקדשתי', הרי היו מותרין לעבור ולא היו נהרגין. ואם כן בחנוכה לא שייך לומר בקטנים שאף הן היו באותו הנס, כיון דלא [היה] בהם נס הצלה ממיתה, כיון דלא היו צריכין למסור נפשם על קדושת השם יתברך. וכיון דלא שייך לחייבם מכח שאף הן היו באותו הנס לא נשאר לנו לחייב אפוא אלא מכח חינוך, ושוב אמרינן דתרי דרבנן אינו מוציא חד דרבנן. לכן לא מצאנו בתוספות כלל שבנר חנוכה יהיה כשר לרבי יהודה הדלקה על ידי קטן". דבריו ברורים, אך אינם אלא מן המתמיהים. הנחת היסוד הינה שהנס – כלומר, גאולה מספק וסכנה – כרוך בהצלה מהשמדה פיזית כתוצאה מחובת יהרג ואל יעבור. אך לכאורה פשוט כביעתא בכותחא שלא כך הם פני

11. ב'כלי חמדה' כתוב, פעמיים, "וקדשתו". אך ברור שאין זו אלא פליטת קולמוס, ותיקנתי כאן לפי הפסוק.

הדברים. וכי אין בהצלה ממלתעות שמד ישועה מספקת לחייב שבח והודאה וציון המאורע על ידי הדלקת נרות?! ואפילו אם נביא בחשבון שהקטנים היו אנוסים, האם אין באובדן חיי עולם וזיקה לשמירת תורה ומצוות משום שוד ושבר, שכל מי ששרד הימנו מוגדר כמי שהיה בנס חנוכה? והרי נקודה זו פשוטה מסברא. אך יש לה גם סימוכין מהדיון המפורסם בטורי זהב (אורח חיים סימן תרע סעיף-קטן ג) בענין השמטת משתה ושמחה בחנוכה לעומת פורים: "ובלבוש חילק ואמר כי בפורים היה הצלת נפשות ובחנוכה לא היה הצלת נפשות, כי היוונים לא בקשו נפשות, רק ההכנעה והעברת דת. ואין זה נכון, דהא פרש רש"י בפרשת כי תצא דגדול המחטיא את האדם יותר מהורגו". הרי שלדעת שניהם הצלת חנוכה היתה רוחנית, ולא מעורה בהשלכות הגשמיות של האיום הרוחני; אלא שנחלקו לגבי משמעות עובדה זו לגבי הכללת נימת משתה ושמחה בחנוכה. ובכן, ברור שאין לחלק בין מקרא מגילה להדלקת נר חנוכה על רקע החלת 'היו באותו הנס' לגבי קטנים, ואין לפרט זה כל קשר למחלוקת בעל העיטור וראשונים אחרים.¹²

12. הדברים אמורים כלפי חובת קטן להדליק לעצמו, אם כאשר יש לו בית משלו, ואם לפי מנהג הרמ"א (סימן תרעא סעיף ב) שכל אחד מבני הבית מדליק; ויעויין בזה ברמ"א בסימן תרעה סעיף ג, ובמגן אברהם סימן תרעז סעיף-קטן ת. אמנם יש יישוב אחר לשאלת מעמד קטן על פי זיקתו לנר חנוכה, לשיטת הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ב) שרק בעל הבית מדליק, לפי חשבון בני הבית. מתעוררת שאלה האם לדעתו יש לכלול קטנים במנין ולהדליק עליהם, שהרי היו באותו הנס וניצלו, ואין כאן מקום כלל לבחון את חובתם במצוות, שהרי לא הם המדליקים; או שמא רק גדולים, שהם בני מצוות חנוכה אשר עליהם חלה ומתייחסת ההדלקה, בכלל 'בני הבית' לענין זה. ויעויין בפסקי ריא"ז (שבת, עמ' קב) שכתב: "אבל על הקטנים שאינן מחוייבין נראה בעיני שאינו מדליק"; וכן הובא ב'שלטי הגבורים' (שבת ט ע"ב באלפס). כך, כדבר פשוט, כתב אף המאירי (שבת כא ע"ב, ד"ה מצוות חנוכה): "והמהדרים במצווה נר לכל אחד ואחד לפי מנין בני ביתו הגדולים". ברם, ברור שמסברא אפשר לחלק בין הנושאים, ולקבוע שהקטן מופקע מהדלקה אך מדליקים עליו. מאידך, יתכן שלמנהג הרמ"א מחנכים קטן להדליק מדין חינוך, ככלל המצוות, וכן עמא דבר, אך אין מדליקים עליו, לרמב"ם, שהרי אין בכך פן חינוכי. ומן התימה על המגן אברהם ועל ה'ביאור הלכה' (שלהי סימן תרעה) שעירבבו את דברי הריא"ז, לגבי הדלקה על קטנים, עם דברי הרמ"א, לגבי הדלקת הקטנים עצמם. מעבר לכך, הנימוק שהעלה בביאור הלכה שם – "דנהי דמחוייב לחנכו היינו בדבר שיש בו חיוב על הגדול מצד הדין, אבל בזה, דגם בגדול ליכא כי אם משום הידור מצווה, אינו מחוייב לחנך בו הקטן" – צריך בירור, מתוך ליבון יסוד הידור מצווה, על כל רבדיו וערוציו, מצד אחד, ומתוך בחינת טיב הידור שנאמר במצוות נר חנוכה, מצד שני. לכאורה, במידה ונגדיר את הידור נר חנוכה כרבדים נוספים ומהותיים מגוף המצווה, אין שום סיבה שלא לכוללם במצוות חינוך. במידה ונסווג אותם תחת 'זה א-לי ואנוה' כללי וחינוכי, יש יותר מקום למעטם מחינוך למצוות. אך גם זה רחוק מלהיות ברור, שאף אם אין כאן תוספת מגוף המצווה, למה לא ייכלל פן של שיפור בעבודת ה' והחרתו הערכית במצוות חינוך? בנוסף, יש לעיין בנדון לאור הסוגיה בחגיגה (ו ע"א) העוסקת במידת ההתאמה בין החיוב העיתידי של הקטן לכשיגדיל לבין חובת החינוך העכשווית. ויעויין במקור דברי הביאור הלכה הנ"ל, והוא ב'מחצית השקל' (סימן תרעז סעיף ד), שהעלה חילוק זה כהסבר אפשרי בביאור אפשרות העולה במגן אברהם שם, אך לא נכנס לעובי הקורה לליבון הנקודות הנ"ל.

להשלמת הערה זו, יש לציין כי סיום דברי 'מחצית השקל' שם תמוה כשלעצמו. בהתייחסו לדברי הריא"ז שאין בעל הבית מדליק על קטנים, הוא מעיר: "ועל כרחך בהגיעו לחינוך מיירי, דאם לא כן פשיטא". ברם, לכאורה ברור שאף לגבי קטנים שלא הגיעו לחינוך אין הדבר פשוט כלל ועיקר, ויתכן בהחלט שאף שהם מופקעים, אישית, מכל חיוב המצווה, עדיין חייב בעל הבית להדליק עליהם.

1. הבחנה בין נר חנוכה למקרא מגילה מבחינת אופי המצווה

אולם ניתן לבחון את שאלתנו מזווית שונה לחלוטין. עד כה, דיוננו בהשוואת שתי המצוות התמקד ביסוד ורמת חובת הגברא של הקטן שהגיע לחינוך. ברם, אפשר לתקוף את העניין מצד האופי והקיום של שתי המצוות ודרישותיהן, ולחקור האם ניתן לחלק ביניהן בנידון, באופן שתהיינה לכך השלכות אף לגבי יכולת הקטן להוציא אחרים, לכאן או לכאן. ונראה שאמנם כן, שהרי, כידוע, השוני בין דפוסי הקיומים ברור: קריאת המגילה הינה חובת גברא, המתקיימת ברמה האישית; ומה שאחד מוציא את חברו הינו מדין שומע כעונה, שאמנם סובל הבנות ופירושים שונים לגבי זיקת הקורא לשומע, אך לכולם היציאה כרוכה בהשתתפות ישירה של היוצא במהלך ביצוע המצווה. מה שאין כן בהדלקת נר חנוכה, שם נקבעה, ברמה היסודית, מצוות 'נר איש וביתו' – דהיינו, שעל כל בני הבית מוטלת חובה שיהיה נר דלוק בבית או בצמוד לו, אך אין חובת גברא על אף אחד מהם לבצע את מעשה ההדלקה עצמו. אדם אחד – שאולי אינו חייב להיות מדיירי הבית¹³ – מוציא את האחרים על ידי שהוא יוצר מציאות של נוכחות חפצא של נר חנוכה בבית; ומזה מיעטה הסוגיה חרש שוטה וקטן – ולהם הוסיף הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ט) עכו"ם – מכיוון שאינם כלולים במצווה כל עיקר.

לכאורה פשוט גם שיש בשוני באופי הקיום כדי להשפיע על היכולת להוציא אחרים. ופוק חזי, שהרי לגבי יכולת נשים להוציא אנשים במגילה, נחלקו ראשונים, ורבים מהם נהו אחרי הבה"ג שקבע שאינן מוציאות. ואילו לגבי נר חנוכה אין מחלוקת כזו רווחת, ומפשטות הסוגיה (שבת כג ע"א) המסיקה שנשים מדליקות ודאי משמע שהן מוציאות בכך את הגברים. זאת משום שלגבי נשים נקבע באופן חיובי מה שנשלל לגבי חרש שוטה וקטן: "הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום. אשה ודאי מדליקה". ושליכה זו בחרש שוטה וקטן אינה נוגעת, כמובן, לגבי יציאתם ידי חובתם האישית, שהרי הם פטורים מכל המצוות, אלא לגבי יכולתם להוציא אחרים. ובכן, משתמע להדיא שאשה פוטרת אנשים בהדלקה, ודלא כהכרעת הבה"ג לגבי מגילה. ויעויין בראבי"ה בהלכות מגילה (ח"ב סימן תקסט, עמ' 293), שכנראה התלבט בנידון: "ובדקתי בהלכות גדולות ולא פירש בה מידי, ולא ידענא בה אי בחדא מחתא איכא לפרושי אם לא". ברם, בהלכות חנוכה (ח"ג סימן תתמג, עמ' 580)

13. לפי מיטב ידיעתי, נקודה זו לא נידונה בפירוש בגמרא ובראשונים, ודומני שהרושם המתקבל הינו שהמדליק חייב להיות מבני הבית, שכן אחרת אין זיקה בין הנר לבית, ואין זה קרוי 'נר איש וביתו'. אך יעויין בחידושי מרן רי"ז הלוי (הלכות חנוכה פ"ד ה"א, עמ' 28) שהניח כדבר פשוט, "דגם עיקר נר חנוכה דאיש וביתו יוכל להדליק ואף שאינו מבני הבית, רק שיהא בר חיובא". יתכן שסימוכין לכך ניתן למצוא בלשון קושיית הרמב"ן (פסחים ז ע"א): "ואם תאמר הרי הדלקת נר חנוכה שאפשר לעשותה על ידי שליח ומברכין עליה להדליק", אך מדבריו לא ברור האם ניתן לוותר על מינוי המדליק כשליח. ברם, העירני בני, הרב יצחק אבא שליט"א, שמדברי רבנו דוד, באותו הקשר, אמנם משתמע שאדם זר יכול להדליק, ואף ללא מינוי. יעויין בחידושי רבנו דוד (פסחים ז ע"ב, עמ' מז), שכתב: "ויש לומר שמצוות נר חנוכה ודאי אינה על ידי שליח, שאם קנה אדם פתילות ושמינים והדליק בשביל חברו ודאי לא עשה כלום... אבל אחר שהכין בעל הבית בביתו השמינים והפתילות יכול אחר שיברך במקומו והוא שומע ויוצא ידי ברכה".

הכריע לקולא: "אשה ודאי מדליקה ומפקא נמי לגברא, דאמר רבי יהושע בן לוי נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו נס". אלא שלא ביאר פשר הספק מתחילה והפשיטות למסקנה. ויעויין בשלטי גיבורים על המרדכי (שבת רמז רסה; הובא ב'פרי חדש' סימן תרעה סעיף ג) שכתב בשם תוספות: "ודאי מדלקת אפילו לפטור אחרים. ואף על גב דמקרא מגילה לא פטרו אחריני אע"פ שהיו באותו הנס, שמא נר חנוכה קולא הוא, כדאמר לקמן דמשתתף בפריטי וכי נסיב (ולא) צריך דסמין אהדלקה דביתו שחוץ לעירו". ברם, גם כאן אין לנו אלא הוכחה נטולת הסבר.

בביאור הדבר, ניתן להעלות כמה הצעות, אך אחד מכמה הסברים ששמעתי, מפי מורי – חמי זצ"ל, ללא כל זיקה למקורות הנ"ל, הושתת על השוני במוקד החיוב. אין אשה מוציאה גבר, ברמת זיקה בין-אישית. אך אם כל מה שנדרש זה יצירת חפצא של נר חנוכה, אף הדלקת האשה מועילה.

במקביל, פשוט שאפשר לאמץ את החילוק שהעלה ודחה המגן אברהם, שדייק מהשולחן ערוך שקטן יכול להוציא גדולים בנר חנוכה אך לא במקרא מגילה. שהרי אם נניח שקטן אינו יכול לבצע מעשה מצווה שיעלה לגדול מדין שומע כעונה, אך מסוגל ליצור חפצא של נר חנוכה, שבאמצעותו כל בני הבית ממילא יוצאים ידי חובתם, פסקי המחבר מובנים כמין חומר.¹⁴

מנגד, יש לבאר את שיטת הראשונים שפסקו כר' יהודה לגבי מקרא מגילה, אך לא חילוק בין רמות קטנות לגבי נר חנוכה, וכנראה הבינו מסתימת הסוגיה שאף בהגיע לחינוך אין הדלקתו מועילה לגדולים. אפשר להסביר – אם כי זה אולי תלוי בהבנת דין שומע כעונה – שהגדול יכול לצאת משום השתתפותו הפעילה כשומע את קריאת הקטן, שלמטרה זו מוגדרת כקריאת מצווה. מה שאין כן בהדלקה, האמורה לפטור את הבית כולו אך ורק מפאת עצם זהותו כחפצא של נר חנוכה של הבית, אין בכח הקטן לייצרו ברמת חיוב הגדולים.

ויעויין בהמשך דברי ה'פרי חדש' שצויינו לעיל, שעמד על פסקי המחבר, והטעים: "ואע"פ שהרב המחבר בסימן הנזכר [כלומר, לגבי מגילה] לא חשש לסברת בעל העיטור ולא הזכירה, הביאה בכאן, לפי שאפשר דאפילו מאן דפליג התם מודה הכא, משום דנר חנוכה קילא וכמו שכתבתי בשם התוספות". הרי שנימק, בהתאם לפתח דבריו שם לגבי נשים, על יסוד רמות חומרא וקולא מעורפלות במקצת. ברם, כפי שנתבאר, יש להסביר את החילוק על רקע זיקה ליסודות ושורשי שתי המצוות, ביחס לחיובן וקיומן כאחד.

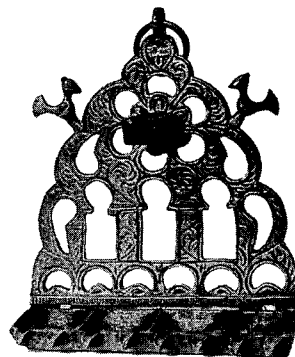
ושבו מצאתי שחילוק מוסבר זה אמנם נקבע בתמצית על ידי ה'חכם צבי'. משנשאל על פשר הסתירה בפסקי המחבר, השיב ('תוספות חדשים' שבסוף הספר, סימן יג): 'תשובה:

14. חילוק דומה הוצע על ידי מורי-חמי זצ"ל ביחס ליכולת קטן להוציא גדול בברכת המזון. יעויין ב'שעורים לזכר אבא מרי ז"ל' (מהד' מוסד הרב קוק, חלק ב, עמ' קב-קו), שחידש שלדעת כמה ראשונים אין קטן יכול להוציא אחרים בברכת המזון מדין שומע כעונה, אך הוא מסוגל ליצור חפצא של ברכת המזון בזימון, שבאמצעותו בני החבורה יוצאים ממילא מדין אחד מברך לכולם.

סבירא ליה דבחנוכה, כיון דלאו אקרקפתא דגברא מוטל חיוב ההדלקה אלא אחד מכל בני הבית מדליק בפתח החצר, ושוב אין שום חיוב על שום אחד מכל בני הבית אע"פ שלא שמעו הברכה ולא ראו ההדלקה, ועדיפא מיניה אמר ר' זירא כיון דנסיבנא אמינא תו לא צריכנא דהא קמדלקי עלי בגו ביתאי, אמטו להכי סגי בקטן שהגיע לחנוך המדליק בפתח החצר. אבל בקריאת המגילה, המוטל על כל אחד ואחד לקרות או לשמוע המגילה, אין קטן, אף שהגיע לחינוך, מוציא את הרבים, וחילוק זה מתקבל על הדעת, נראה לי". ודברי פי חכם חן.¹⁵

**'ועשית מגורת זהב טהור' (שמות כה, לא) - זו
כנסת ישראל. 'מקשה תיעשה המגורה יריכה
וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה, מהו כד? אלא
'יריכה' - זה הנשיא, 'וקנה' - זה אב בית דין,
'גביעיה' - אלו החכמים, 'כפתוריה' - אלו
התלמידים, 'ופרחיה' - אלו התינוקות הלומדים
בבית הספר. 'ממנה יהיו' - כולך יפה רעיתי**

(פסיקתא רבתי, פרשה ח).

15. יתכן שציטוט דברי רבי זירא, שמדליקים עליו בביתו שלא בנוכחותו, המובא ב'שלטי גיבורים' כב'חכם צבי', בא אף הוא לציין את אופי המצוה, ואין כוונת ה'שלטי גיבורים' להזכיר סתם קולא כל שהיא. אך אין דבריו בנידון ברורים.